

(Research Article)

The Stylistic Discourse of the 42th Sermon of Nahj al-Balagha Based on Halliday's Systemic Functional Linguistics

Abdollah Hosseini^{1*}, Zohreh Naemi², Maryam At'harinia³

Submit Date: 3 February 2023

Revise Date: 17 April 2023

Accept Date: 15 June 2023

Publication Date: 21 June 2023

(Page 73-95)

Abstract

Halliday's systemic functional theory is one of the most important theories in text linguistics that caters to formation of language and texture of text and forms. It is based on three meta functions: ideological, interpersonal and textual. This theory is considered a suitable model for the stylistics of text discourse and it can help to understand all aspects of author's discourse style. The present research was investigated with an analytical method and systemic functional linguistics approach on 42th sermon of Nahj al-Balagha based on the ideological and textual meta-functions in order to achieve the imam's discourse style and deeper understanding of the subtleties and hidden values in the sermon. The results showed that the extent to which imam uses all kinds of processes is in harmony with the content of sermon and because of the content of sermon, which is related to mental affairs such as following the passions and long wishes, and knowing the most important differences between this world and the hereafter. Mental processes (0.050) and relational processes (0.031.25) have the biggest role in shaping the discourse of the sermon. From the point of view of textual meta-function, imam has expanded the concepts of sermon using structural factors (composite initiator (0.088), mark (0.075), creating new and old information (0.050) and has created a coherent connection between different clauses of the sermon by applying techniques of non-structural factors, grammatical, relational and vocabulary coherence. In fact, imam has established discourse style of the

1. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran
2. Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature, Khwarazmi University, Tehran, Iran
3. PhD student of Arabic language and literature, Faculty of Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran

*: Corresponding Author:

Email: dr.abd.hoseini@khu.ac.ir

How to cite this article: Hosseini, A. H., Naemi, Z., & At'harinia, M. (2023). The Stylistic Discourse of the 42th Sermon of Nahj al-Balagha Based on Halliday's Systemic Functional Linguistics, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 11(41), 73-95. DOI: 10.22084/NAHJ.2023.27590.2912

sermon according to the situational context and his knowledge of the audience to prevent their pride and sense of worldliness after victory.

Keywords: Nahj al-Balagha, 42th sermon, systemic functional theory, ideational meta-function, textual meta-function.

Extended Abstract

1. Introduction

While structuralist theories limit the examination of a text to the study of its textual elements apart from extra-textual ones, Halliday's theory not only takes into consideration the structural layers of sentences and texts but also analyzes the discursive layer of a text in terms of reading its situational and non-linguistic context, a framework which sheds light on different layers of a text. Systemic Functional Linguistics (SFL) provides a framework from which to examine not only the structure of texts and how meaning is formed but also to study the linguistic, social, and cultural characteristics of texts. This approach can be utilized to decode the linguistic and ideological characteristics of a text. The linguistic and literary features of Nahj al-Balagha as a literary and Islamic text have been studied from various critical perspectives. In the 42nd sermon of this book, Imam Ali warns people against following whimsical desires and long dreams and highlights moral issues. This study examines this sermon in light of Halliday's Systemic Functional Linguistics, with particular attention to the experiential and textual meta-functions. The objective of this study is to examine Imam Ali's speech patterns in this sermon by examining its structural and non-structural factors in order to provide a comprehensive reading for the readers.

2. Theoretical Framework

Systemic Functional Linguistics (SFL) was first proposed by Halliday in 1995. According to him, three major social roles (meta-function) form the basis of the grammatical system of language in every communication: experiential meta-function, interpersonal meta-function, and textual meta-function. This study draws on experiential and textual meta-functions: Experiential meta-function: it refers to our perception of the world from within and without. In this process, we express our beliefs, feelings, and impressions. It consists of participants' process and extratextual elements. Accordingly, by examining the types of processes in verbs and determining their frequency in the text, it is possible to decode the author's experiences, thoughts, and inner world.

Textual meta-function: it is not a way to use language but a source to ensure that what is said is appropriate and related to the context of the speech. It includes structural and non-structural factors: structural factors are “subject-declarative” and “information: new and old” and non-structural factors include coherence (Reference, Deletion and Substitution, Conjunctions, and Lexical Coherence).

3. Research Method

This study analyzes the 42nd sermon of Nahj al-Balagheh using a descriptive-analytical method based on the Systemic Functional Linguistics (SFL) framework. As this framework is considerably inclusive, this study draws on experiential and textual meta-functions to analyze the conceptual, ideological, and attitudinal aspects of language in this sermon.

4. Conclusion

Analyzing the stylistic discourse of the 42nd sermon of Nahj al-Balagha according to SFL, that the following conclusions were drawn:

Considering the experiential meta-function, out of the six types of processes Imam Ali uses the mental, relational, verbal, and existential ones in this sermon which underscore its content and theme. The mental and relational processes play an important role in shaping the discourse of the sermon. These processes underscore the thematic concerns of the sermon such as succumbing to whimsical desires, and long-term desires, recognizing the most important difference between this world and the hereafter, and explicating the duty of people in this transitional world. The existential and verbal processes, despite having less frequency, are in line with this argument. Considering the textual meta-function, Imam Ali conveys the most important message in the opening paragraphs of the sermon expressing fear and terror to his audience in order to warn them about pride, neglect, and greed. For this purpose, he uses primers such as (wa/fa/amma) and the experimental structure that forms the compound primer. Given the informational style of the Arabic language which is of the VSO (verb/subject/object) languages, and due to the presence of emphasized noun clauses, most of the informative constructions of the sermon are marked. Also, the structure of sermon discourse information is aligned with the context of the sermon. The non-structural factors in the sermon also play an important role in making it coherent. Grammatical coherence is achieved by utilizing the following factors: reference and deletion, connective coherence (through additional and causal

connection), and lexical coherence (repetition and co-synthesis). Among the types of cohesion, the high frequency of additional communication is noteworthy, which showcases the descriptive aspect of the sermon. Considering what has been discussed based on Halliday's SFL, in which language is treated as a means of conveying meaning and establishing communication between people of a society, the stylistic discourse of the 42nd sermon of Nahj al-Balagheh is underpinned by the contextual and cognitive knowledge Imam Ali has about his audience. The structure of the sermon, which is reflected in language, is a metonymy of the society in which the sermon was written.

References [In Persian]

- Ebrahimi, E., Tabibi, A. R., Salmanian, S. (1396). Analysis of coherence in the first sermon of Nahj al-Balaghah. *Nahj al-Balagheh Research Journal*, 5(18), 1-13. DOI: 10.22084/nahj.2017.12437.1743
- Alborzi, P. (1386). *Fundamentals of text linguistics*. Tehran: Amirkabir.
- Ansarian, H. (1388). *Translation of Nahj al-Balagheh*. Qom: Dar al-Erfan
- Bahrani, Kamal al-Din Maytham Ibn Ali. (1375). *Ibn Maytham's Interpretation of Nahj al-Balagha*. Translated by Mohammad Sadegh Aref. Mashhad: Nahj al Balagha Research Foundation.
- Toolan, M. (1386). *Narrative; A Critical Linguistic Introduction*. Translated by Seyedeh Fatemeh Alavi, Fatemeh Nemati. Tehran: Samt.
- Haghshenas, A. M. (1390). *Persian language and literature at the crossroads of tradition and modernity*. Tehran: Agah.
- Dabir – Moghaddam, M. (1386). *Theoretical Linguistics: Emergence and Development of Generative Grammar*. Tehran: Samt.
- Sojodi, F. (1390). *Applied semiotics*. Tehran: Nashr-e Elm.
- Salehi, F. (1386). Halliday's Systemic Functional science of meaning and grammar. *Journal of ketab mah*, No. 8, 32-41.
- Samadiyani, Gh. R., & Taghavi, M. (1395). An Investigation of Mystical Experiences in Abhar al-Asheghin based on Verbs: A Functionalist Approach. *Research on Mystical Literature*. 10(30), 59-76. DOI: [10.22108/jpll.2016.2088](https://doi.org/10.22108/jpll.2016.2088)
- Amush, Kh. (1388). *The Qur'an discourse (Linguistic study of the connection between the text and the context of the Qur'an)*. Translated by Seyed Hossein Seyedi. Tehran: Sokhan.
- Fallah, E. (1397). The Textual Metafunction in Surah Al-Humazah: A Hallidayian Functional Linguistic Approach. *Literary-Quranic researches*. Vol. 6, No. 4, 75-94. DOR: [20.1001.1.23452234.1397.6.4.4.1](https://doi.org/20.1001.1.23452234.1397.6.4.4.1)
- Kazemi, F. (1392). Layer theme, A new concept in functionalism. *Linguistic research in foreign languages*, 3(2), 313-350. DOI: [10.22059/jflr.2013.57275](https://doi.org/10.22059/jflr.2013.57275)
- Lotfipour Saedi, K. (1385). *An introduction to principles and methods of translation*, Tehran: University publication.
- Makarem Shirazi, N. (1390). *Message of Imam Ali: A new and comprehensive description of Nahj al-Balagha*. Qom: Publications of Imam Ali.

- Makaryk, Irena. R. (1390). *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory*. Translated by Mehran Mohajer and Mohammad Nabavi. Tehran: Agah.
- Mohajer, M., & Nabavi, M. (1376). *Towards the Linguistics of Poetry, a role-oriented approach*. Tehran: Markaz.
- Mirahmadi, R., Aghajani, M. (1396). Prominent elements of coherence in Baye Motanabbi based on Halliday's theory. *Journal of Arabic language and literature*, 9(17), 233-266. DOI: <https://doi.org/10.22067/jall.v8i17.58049>
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1989). *Language context and text aspects of language in a social semiotic perspective*. Translated by Mohsen Nobakht. Tehran: Siahroud

References [In Arabic]

- Al-Jurjani, Abd al-Qahir. (1420). *Evidence of miracles in the Qur'an*. Explanation: Mohamad Al-Tunji. Beirut: Dar Al-Kutub Al-Arabi.
- Al-Khatibi, Mohamad. (1991). *Texte linguistique: An introduction to the Discourse coherence*, Beirut: The Arab Cultural Center.
- Al-Sharifi, Al-Hadi (None). *Examples of word order in Classical Arabic language*. Algeria: University of Abou Bekr Tlemcen.
- Faraj, Hossam Ahmad. (2007). *The theory of textual science*, Cairo: Literature Library.

References [In English]

- Halliday, M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. First edition. New York: Edward Arnold
- Halliday, M. A. K. (2002). *On Language. edited by jonathan Webster*. First Published. London
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman
- Halliday, M. A. K. & Christian, M. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Hodder Arnold. Third Editio.

(مقاله پژوهشی)

سبک‌شناسی گفتمان خطبه ۴۲ نهج البلاغه بر مبنای نظریه نقش‌گرایی هلیدی

عبدالله حسینی^{۱*}، زهره ناعمی^۲، مریم اطهری‌نیا^۳

بازنگری مقاله: ۱۴۰۲/۰۱/۲۸

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۱۴

انتشار مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۲۵

(از ص ۷۸ تا ۹۵)

چکیده

نظریه نقش‌گرایی هلیدی، از مهم‌ترین نظریات زبان‌شناسی متن است که به شکل‌گیری زبان و بافت متن توجه دارد و اساس آن را سه فرانش؛ اندیشگانی، بینافردی و متنی تشکیل می‌دهد. این نظریه، الگوی مناسبی جهت سبک‌شناسی گفتمان متن به شمار می‌رود و در پرتو آن می‌توان به مطالعه همه جنبه‌های سبک‌گفتمان نویسنده پی برد. پژوهش حاضر به روش تحلیلی و با رویکرد زبان‌شناسی نقش‌گرا، خطبه ۴۲ نهج البلاغه را به منظور دست‌یابی به سبک‌گفتمان امام (ع) و درک عمیق‌تر ظرافت‌ها و ارزش‌های پنهان موجود در خطبه، بر مبنای دو فرانش اندیشگانی و متنی مورد بررسی قرار داد و به این نتایج دست یافت که میزان استفاده امام (ع) از انواع فرایندها، هماهنگ با محتوای خطبه است و به دلیل مضمون خطبه که مربوط به امور ذهنی چون: اطاعت از هوای نفس و آرزوهای طولانی، شناساندن مهم‌ترین تفاوت میان دنیا و آخرت و... است، فرایند ذهنی (۰،۰۵۰) و رابطه‌ای (۰،۰۳۱،۲۵) بیشترین نقش را در شکل‌دهی گفتمان خطبه دارند. از نظر فرانش متنی هم امام (ع) با کاربرد عوامل ساختاری آغازگر مرکب (۰،۰۸۸)، نشاندار (۰،۰۷۵)، ساخت اطلاعاتی نو و کهنه (۰،۰۵۰) مفاهیم خطبه را گسترش داده و با به‌کارگیری شگردهای عوامل غیر ساختاری؛ انسجام دستوری (ارجاع و حذف)، پیوندی (ارتباط اضافی و سببی) و واژگانی (تکرار و با هم‌آیی)، سبب ایجاد ارتباط منسجم میان‌بندهای مختلف خطبه گشته است. در واقع امام (ع) سبک‌گفتمانی خطبه را با توجه به بافت موقعیتی و شناختی که نسبت به مخاطبانش داشته، بنا نهاده تا از غرور و غفلت و حس دنیاطلبی آنان بعد از پیروزی، جلوگیری کند.

کلید واژه‌ها: نهج البلاغه، خطبه ۴۲، نظریه نقش‌گرا، فرانش اندیشگانی، فرانش متنی.

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
۳. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

۱. مقدمه

امروزه نظریه‌های جدید زبان‌شناسی، الگوهای مناسبی را برای آشکار ساختن ناگفته‌های موجود در متون و شناخت سبکی گفتمان، در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهند. یکی از نظریه‌های زبان‌شناختی که فراتر از الفاظ و ظواهر زبان به کارکردهای آن می‌پردازد، نظریه نقش‌گرایی مایکل هلیدی است. از نظر هلیدی «ساختار زبان، متأثر از نقش‌هایی است که زبان در بافت ارتباطی و در جهان خارج عهده‌دار آن است» (Halliday, 1985: 17). هلیدی، زبان را ابزار انتقال معنی و برقراری ارتباط میان افراد یک جامعه می‌داند و در نتیجه آن را نهاد اجتماعی و بخشی از نظام اجتماعی می‌داند (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۱۸). زبان‌شناسی نقش‌گرا که «با قبول اصول ساخت‌گرایی بر نقش زبان و نقش واحدهای ساختاری زبان تأکید می‌کند، از جهات بسیار مناسب مطالعات ادبی است. یکی از این جهت که به جنبه‌های خاص و ممتاز و وابسته به متن هر جمله، عنایت خاص دارد و به دلیل همین حساسیتی که نسبت به ویژگی‌های خاص جمله و به تناسب آن با محیط پیرامونش نشان می‌دهد، خواه ناخواه قائل به وجود ساخت بزرگ‌تر از ساخت جمله یعنی ساخت متن است. سومین چیزی که به جهت آن زبان‌شناسی نقش‌گرا مناسب مطالعات ادبی می‌شود، این است که این نوع خاص از زبان‌شناسی، گذشته از دو لایه ساختار جمله و متن، لایه سومی هم دارد که از آن به نام گفتمان یاد می‌کنیم» (حق‌شناس، ۱۳۹۰: ۷۷-۷۶). اصطلاح گفتمان در سنت زبان‌شناسی اسلامی و ادب عربی به صورت علم خطابه و بلاغت محقق شد و به گفتار، وعظ، خطابه و مقال ترجمه شد (العموش، ۱۳۸۸: ۷). بررسی سبک گفتمان متن ادبی از این منظر که «به مطالعه ساختارهای متون می‌پردازد و چگونگی تکوین معنا را توضیح می‌دهد، ویژگی‌های زبانی، اجتماعی و فرهنگی متون را بررسی می‌کند و امکان مطالعه همه جنبه‌های گفتمان را فراهم می‌آورد» (مکاریک، ۱۳۹۰: ۲۶۰). نهج البلاغه به عنوان یکی از متون ادبی و اسلامی ضمن برخورداری از عناصر و زیبایی‌های زبانی دارای ارزش ادبی والایی است و پژوهشگران زبانی از گذشته به آن توجه داشته‌اند. در این میان خطبه ۴۲ این کتاب از جمله خطبه‌هایی است که امام (ع) در آن مردم را از پیروی هوای نفس و آرزوهای طولانی بر حذر می‌دارد و مباحث اخلاقی مهمی را یادآور می‌شود. لذا پژوهش حاضر بر آن است به شیوه توصیفی - تحلیلی و بر مبنای نظریه نقش‌گرای هلیدی به بررسی خطبه مذکور بپردازد. از آنجائی که نظریه نقش‌گرای هلیدی گسترده است و بررسی تمام انواع فرانش‌ها در پژوهش حاضر نمی‌گنجد، این پژوهش تنها به بررسی فرانش اندیشگانی و متنی بسنده نموده است. بی‌تردید بررسی خطبه از منظر هر سه فرانش مدنظر هلیدی سبب بهتر فهمیده شدن خطبه می‌شود اما با توجه به اینکه هر یک از این سه فرانش به نوبه خود سهم عمده‌ای از ویژگی‌های زبانی را بر عهده دارند و می‌توانند به‌طور مستقل در بررسی متن مؤثر باشند، محدود ساختن پژوهش به دو فرانش پذیرفتنی است و با بررسی این دو فرانش ارتباطات پنهان میان مفاهیم و ایدئولوژی و نگرش امام (ع) در استفاده از سازوکارهای زبانی به شکل عمیق‌تری آشکار می‌گردد.

۱-۱. بیان مسئله

در شرایطی که رواج نظریه‌های ساختارگرایانه، بررسی متن را تنها به بررسی کارکرد درون آن محدود می‌کند و به عناصر پیرامون اثر بی‌اعتناست، نظریه‌هلیدی که علاوه بر توجه به لایه‌های ساختاری جمله و متن، به لایه گفتمان متن به معنای بافت موقعیتی و غیرزبانی متن توجه دارد، مسیر شفاف‌تری برای دریافت بهتر متون است (ر.ک؛ هلیدی و حسن، ۱۳۹۳: ۳۸) و ابزار مناسبی جهت بررسی سبک گفتمان یک متن به شمار می‌رود که با استفاده از آن می‌توان به چگونگی تکنیک‌های متن در پرتو ویژگی‌های زبانی و ایدئولوژی نویسنده پی برد. خطبه ۴۲ نهج‌البلاغه از جمله خطبه‌های کوتاه نهج‌البلاغه است که «بعد از جنگ جمل و به هنگام ورود امیرمؤمنان علی علیه‌السلام به کوفه ایراد شده است و ظاهراً ناظر به غرور و غفلت و توقعات بی‌حسابی است که بعد از پیروزی‌ها به افراد دست می‌دهد، به‌خصوص این که پای غنائمی نیز در میان باشد که حس دنیاطلبی گروهی را برمی‌انگیزد و کسانی که برای خود نقش بیشتری در این پیروزی‌ها قائل هستند سهم بیشتری می‌طلبند» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ۴۵۹/۲ و ۴۶۰). در این خطبه، امام (ع) در جملاتی کوتاه، مسائل تکان‌دهنده و مهمی را با مضامین: پرهیز از آرزوهای طولانی و پیروی از هوای نفس، زودگذر بودن دنیا و لزوم غنیمت شمردن فرصت عمر جهت ذخیره عمل صالح، به انسان یادآور می‌شود. مواردی که در خطبه ۴۲ بیان شده است در پرتو نظریه نقش‌گرای هلیدی و دو فرانش اندیشگانی و فرانش متنی که مدنظر نویسندگان در پژوهش حاضر است، قابل تبیین و درک است. لذا پژوهش حاضر بر آن است با بررسی فرایندهای گوناگون و عوامل ساختاری و غیر ساختاری موجود در خطبه به سبک گفتمان امام (ع) دست یابد و از خلال تحلیل گفتمان و بافت موقعیتی خطبه که با استفاده از سازوکارهای زبانی حاصل می‌شود، مخاطب را در دریافت عمیق‌تر و بهتر مفاهیم موجود در خطبه یاری رساند.

با عنایت به مطالب گفته شده، پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به سؤالات زیر است:

- ۱) ایدئولوژی امام علی (ع) چگونه از طریق فرانش اندیشگانی در گفتمان خطبه ۴۲ نمود یافته است؟
- ۲) کارکرد عوامل فرانش متنی در فرایند انتقال معنا و گفتمان خطبه ۴۲ به چه صورت است؟
- ۳) از منظر فرانش اندیشگانی و فرانش متنی کدامیک از مؤلفه‌های مدنظر این دو فرانش بیشترین بسامد را در خطبه ۴۲ دارا هستند؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی در تحلیل متون ادبی مختلف بر اساس زبان‌شناسی نقش‌گرای هلیدی صورت گرفته است که به‌عنوان نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

رضایی و دلارام‌نژاد (۱۴۰۱) در مقاله «تحلیل فرانش اندیشگانی خطبه حضرت زینب (س) بر اساس دستور نقش‌گرای هلیدی»، فصلنامه علمی لسان مبین، با انطباق الگوی فرانش اندیشگانی هلیدی بر خطبه حضرت زینب (س)، فرایندهای زبانی خطبه را مورد بررسی قرار دادند و به این نتایج رسیدند که فرایند مادی بیش‌ترین ظرفیت را برای رساندن هدف حضرت زینب (س) داراست. در فرایند کلامی

خطاب مستقیم برای تأثیرگذاری مخاطب به کار گرفته شده و در فرایند ذهنی، مهم‌ترین هدف حضرت زینب، توجه دادن به مخاطب است و فرایندهای رفتاری، ربطی و وجودی در مرتبه بعدی قرار دارند. قنبری عبدالملکی و فیروزیان پوراصفهانی (۱۴۰۰)، در مقاله «سبک‌شناسی گفتمان داستان کوتاه «دهلیز» از منظر فرانش‌های اندیشگانی و متنی بر اساس دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی»، مجله پژوهش‌های زبانی؛ به بررسی داستان دهلیز پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش، بیان‌گر استفاده بیشتر فرایندهای مادی، رفتاری و رابطه‌ای و بسامد کمتر فرایندهای وجودی، ذهنی و کلامی است. میزان بالای فرایند مادی منعکس‌کننده مناسبت داستان با بافت تاریخی جامعه است و بسامد کمتر فرایند ذهنی نشانگر وارد نمودن کمتر احساسات ذهنی نویسنده در داستان است. همچنین به‌کارگیری فراوان وجه اخباری و افعال ماضی از عواملی هستند که باعث پیدایش میزان قطعیت بالایی در گفتمان داستان شده‌اند.

ناعمی و یزدان (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی فرایندهای فرانش‌های اندیشگانی در قصیده «الی دوده» میخائیل نعیمه بر اساس نظریه نقش‌گرای هلیدی»، پژوهشنامه نقد ادب عربی، با بررسی قصیده «الی دوده» از دیوان همس الجفون میخائیل نعیمه به این نتیجه رسیدند که با بررسی فرایندهای فرانش‌های اندیشگانی و فراوانی کاربرد فرایندها، به‌خوبی شیوه اندیشه و تمایلات فکری و روحی شاعر، نمایان می‌گردد.

ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله «ابزارهای آفریننده انسجام متنی در خطبه اول نهج‌البلاغه» فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه؛ عوامل انسجام‌ساز خطبه اول نهج‌البلاغه را بر اساس نظریه هلیدی و نظریه مکمل رقیه حسن مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه رسیدند که امام علی (ع) در خطبه اول توجه شایانی به ایجاد گره‌های انسجام‌ساز نموده و این خطبه، علیرغم تنوع موضوعات از انسجام قابل ملاحظه‌ای برخوردار است.

عزیزخانی و سلیمان‌زاده نجفی (۱۴۴۰) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نظام اللغة المعنوي في سورة المزمل علی أساس نظریه هالییدی»، مجله آفاق الحضارة الإسلامية، سوره مزمل را در سه فرانش؛ تجربی، بینافردی و متنی مورد بررسی قرار دادند و به این نتایج دست یافتند که از نظر فرانش تجربی، فرایند مادی بیشترین فراوانی را در این سوره دارد. بر مبنای فرانش بینافردی آشکار شد که قطبیت همه آیات مثبت است و از قطعیت وقوع حادثه خبر می‌دهد. با تحلیل فرانش متنی نیز مشخص شد که مبتدای ساده و اطلاعات شناخته‌شده، فضای بسیاری را در این آیات در برمی‌گیرند.

با نظر به آنچه ذکر شد، پژوهش حاضر بر آن است سبک‌شناسی گفتمان خطبه ۴۲ نهج‌البلاغه را که در نوع خود جدید است و با توجه به مفاهیم موجود در خطبه می‌طلبد پژوهش مستقلی در این زمینه ارائه شود، بر مبنای نظریه نقش‌گرای هلیدی، مورد بررسی قرار دهد.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

خطبه ۴۲ نهج‌البلاغه علیرغم کوتاه بودن، حاوی نکات مهم اخلاقی و تأثیرگذار است که در تمام دوران رهنمودهای مناسبی برای انسان‌ها به شمار می‌رود و بررسی خطبه از منظر نظریه نقش‌گرای هلیدی که

ایده‌های جدیدی را دربارهٔ نقش‌های زبان و تأثیر آنها در درک معانی موجود در متن بیان می‌کند، ظرافت-ها و ارزش‌های پنهان موجود در خطبه را در جهت درک عمیق‌تر و تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطب آشکار می‌سازد و زمینهٔ تحلیل و بررسی فرانش‌های مدنظر هلیدی را در دیگر خطبه‌های نهج‌البلاغه برای پژوهشگران فراهم می‌آورد.

۲. بحث

۲-۱. زبان‌شناسی نقش‌گرا

زبان‌شناسی متن «در واقع بررسی آن‌گونه از قواعد زبانی است که عناصر زبانی فراتر از مرز جمله را در برمی‌گیرد» (البرزی، ۱۳۸۶: ۱۳). زبان‌شناسی نقش‌گرا به‌عنوان پیشگام زبان‌شناسی متن در سال ۱۹۸۵ توسط مایکل هلیدی مطرح شد. این رویکرد در «سنت نقش‌گرایی اروپایی، به‌ویژه مکتب لندن و «نظریه نظام-ساخت» فرث، همچنین مکتب پراگ و آرای متسیوس دربارهٔ نمای نقشی جمله ریشه دارد» (دبیرمقدم، ۱۳۸۶: ۴۳) و «می‌کوشد از سطح جمله و مطالعات نحوی فراتر رود و به مفهوم متن، شکل‌گیری زبان متن، بافت متن و عوامل دخیل در آن پردازد» (سجودی، ۱۳۹۰: ۹۶). هلیدی در دستور نقش‌گرا سه فرانش اجتماعی عمده را در نظر می‌گیرد که در هر ارتباطی، اساس نظام دستوری زبان را تشکیل می‌دهد: الف) نقش اندیشگانی یا بیان تجربه‌های درونی و بیرونی که با بررسی فرایندهای فعلی قابل دستیابی است؛ ب) نقش بینافردی یا بیان احساسات و کاربرد صورت‌های زبانی مناسب در برخورد‌های اجتماعی و ج) نقش متنی و جمله‌سازی که گوینده را قادر می‌سازد آنچه را می‌خواهد بگوید به‌گونه‌ای منسجم و سازمان‌یافته در قالب بند ارائه دهد (صالحی، ۱۳۸۶: ۳۷-۳۵). از آنجایی که مبنای پژوهش حاضر مبتنی بر دو فرانش اندیشگانی و فرانش متنی است در ادامه به معرفی این دو فرانش می‌پردازیم:

۱-۱-۲. فرانش اندیشگانی (تجربی): فرانش اندیشگانی، بیان‌کنندهٔ دریافت‌های ما از جهان بیرون و درون است. در چنین فرایندی، اعتقادات، احساسات و تأثرات خود را بیان می‌کنیم (Halliday, 2002: 312). این فرانش دو بخش تجربی و منطقی دارد. بخش تجربی به شکل مستقیم به بیان تجربه‌ها و بافت فرهنگی می‌پردازد و بخش منطقی صرفاً مختص بیان روابط منطقی است که به‌صورت غیرمستقیم از تجربه به دست می‌آیند (Halliday & Hasan, 1976: 16). این فرانش از «فرایند^۱، مشارکین فرایند^۲ و عناصر پیرامونی^۳» تشکیل شده است. در این میان، نقش کانونی را خود فرایند بر عهده دارد و در نتیجه، تعداد و نوع مشارکین را هم تعیین می‌کند (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۳۹ و ۴۰). بر همین اساس با بررسی انواع فرایندهای موجود در افعال و تعیین بسامد آن‌ها در متن، می‌توان از تجارب، تفکرات و دنیای درون نویسنده آگاه شد (صمدیانی و تقوی، ۱۳۹۵: ۶۸).

1. process
2. Participants of process
3. circumstances

۱-۱-۱-۲. **انواع فرایندها:** هلیدی و متیسن فرایندها را با در نظر گرفتن معنا در دودسته اصلی و فرعی به شش نوع تقسیم کرده‌اند که فرایندهای اصلی شامل فرایندهای مادی، ذهنی، رابطه‌ای و فرایندهای فرعی که در مرز فرایندهای اصلی قرار می‌گیرند، فرایندهای؛ رفتاری، کلامی و وجودی را شامل می‌شوند (Halliday & Matthiessen, 2004: 171). در فرایند مادی، کسی یا چیزی کاری انجام می‌دهد. مثل ساختن، خریدن و ... و یا اتفاقی روی می‌دهد. مثل سوختن، شکستن و ... عنصر دیگری که در انجام این فرایند نقش دارد و از عمل انجام گرفته تأثیر می‌پذیرد، هدف نامیده می‌شود (همان: ۱۷۹). فرایند ذهنی، بیان‌کننده احساسات، اندیشه‌ها و ادراک افراد است؛ مانند فعل‌های دوست داشتن، تنفر داشتن، درک کردن، دیدن و ... در این فرایند دو گونه وابسته به نام حسگر و پدیده وجود دارد (همان: ۱۹۷). فرایندهای رابطه‌ای، فرایندهای مربوط به توصیف یا شناسایی‌اند و دربردارنده وجود فعل‌های تأکیدی یا افعالی هستند که دارای روابط موقعیتی یا ملکی هستند (تولان، ۱۳۸۶: ۲۰۱)؛ مانند فعل‌های بودن، شدن، گشتن و... فرایند رفتاری، میان دو فرایند مادی و ذهنی قرار دارد و یک مشارک به نام رفتارگر دارد و متضمن رفتارهای گوناگون جسمی و روانی یک موجود جاندار یا جاندار پنداشته شده است (Halliday & Matthiessen, 2004: 248). فرایند کلامی «فرایندی است با فعل‌هایی که همه از نوع «گفتن»‌اند و بیش‌تر در بندهای مرکب ظاهر می‌شوند. مشارکین این فرایند عبارتند از: «گوینده»، آن‌که چیزی می‌گوید، «مخاطب»، آن‌که خطاب به او چیزی گفته می‌شود و «گفته»، آن چیزی که گفته می‌شود» (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۴۵) و فرایند وجودی از وجود داشتن و هستی پدیده‌ای و یا عدم وجود آن سخن می‌گوید؛ مثل: وجود داشتن، بودن (به معنای وجود داشتن) و ... درحالی‌که فرایندهای وجودی به‌طورکلی در گفتمان بسیار رایج نیستند، اما نقش مهمی در انواع متن دارند (Halliday & Matthiessen, 2004: 256).

۲-۱-۲. **فرانقش متنی:** فرانقش متنی «شیوه‌ای برای کاربرد زبان نیست، بلکه برعکس منبعی است برای تضمین اینکه آنچه گفته می‌شود، متناسب و با بافت کلام مرتبط است» (هلیدی و حسن، ۱۳۹۳: ۱۲۱). در این نوع فرانقش، زنجیره‌ها و تسلسل‌هایی که در گفتمان وجود دارند، شکل می‌گیرد و همچنان که کلام پیش می‌رود، این فرانقش با برقراری انسجام و پیوستگی، جریان سخن را سامان می‌دهد (Halliday & Matthiessen, 2004: 30). این فرانقش شامل عوامل ساختاری و غیرساختاری می‌شود. عوامل ساختاری شامل ساخت «مبتدا - خبری» و ساخت «اطلاعاتی؛ اطلاع نو و اطلاع کهنه» و عوامل غیرساختاری شامل انسجام (ارجاع، حذف و جایگزینی، ادات ربط و انسجام واژگانی) می‌شود (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۷۱) و مجموع این عوامل سبب پیوستگی متن می‌شود. انسجام، یک رابطه کاملاً صورت بنیاد نیست، بلکه رابطه معنایی است؛ اما مانند دیگر اجزای نظام معنایی از طریق نظام دستوری، واژگانی و پیوندی تحقق می‌یابد (Halliday & Hasan, 1976: 5-6) در ادامه با توجه به عناصر سازنده دو فرانقش اندیشگانی و متنی، خطبه ۴۲ نهج البلاغه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳. تحلیل شناختی خطبه ۴۲ نهج البلاغه

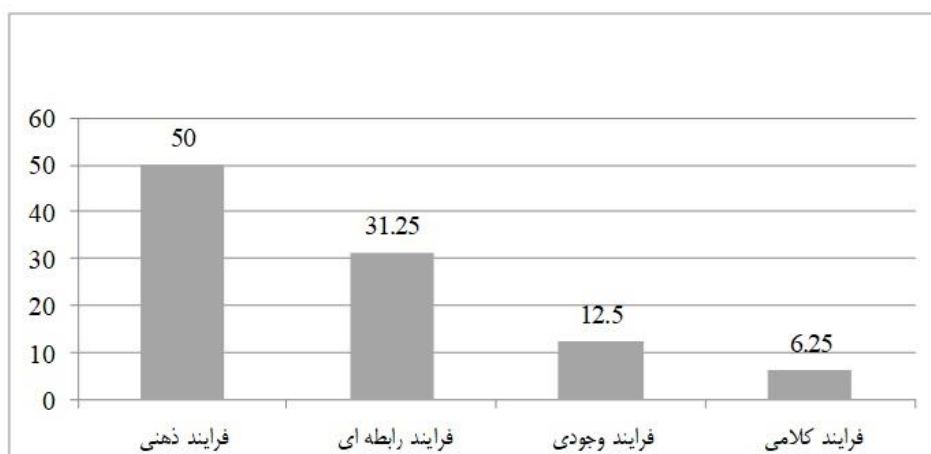
با توجه به آنچه ذکر شد ابتدا به تحلیل خطبه بر اساس فرانقش اندیشگانی و سپس به تحلیل فرانقش متنی خطبه می‌پردازیم:

۱-۳. بررسی فرانقش اندیشگانی خطبه ۴۲: همان‌طور که بیان شد در فرانقش اندیشگانی، تمرکز اصلی بر روی فرایند فعلی است. بر این اساس ابتدا فرایندهای موجود در خطبه، جدا و نوع آن با در نظر گرفتن هر جمله به مثابه یک بند مشخص می‌شود و نقش شرکت‌کنندگان فرایند و عناصر موقعیتی آن بر اساس نوع فرایند مشخص می‌گردد و در پایان بسامد انواع فرایندهای به‌کاررفته در کل خطبه مورد بررسی قرار می‌گیرد:

جدول شماره ۱. تحلیل فرانقش اندیشگانی خطبه ۴۲

عناصر موقعیتی	شرکت‌کنندگان فرایند و نقش آن	فرایند و نوع آن	بند
-	گوینده: أنا مستر / امام علی (ع) مخاطب: الناس / گفته: إِنَّ أَخَوْفَ مَا...	فعل مقدر آنادی: فرایند کلامی	أَيُّهَا النَّاسُ: ای مردم
عَلَيْكُمْ	حسگر: أنا مستر پدیده: ما	أَخَافُ: فرایند ذهنی	إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَثْنَانِ ترسناکترین چیزی که بر شما می‌ترسم دو چیز است
-	حسگر: هو مستر پدیده: الْهُوَى / الْأَمَلِ	اتِّبَاعُ: طُولُ الْأَمَلِ: فرایند ذهنی	اتِّبَاعُ الْهُوَى وَ طُولُ الْأَمَلِ یکی پیروی هوای نفس و دیگری بی‌مرز بودن آرزو
عَنِ الْحَقِّ	حسگر: هو مستر	يَصُدُّ: فرایند ذهنی	فَأَمَّا اتِّبَاعُ الْهُوَى فَيَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ اما پیروی هوای نفس، انسان را از حق بازمی‌دارد
-	حسگر: هو مستر پدیده: الْأَجْرَةَ	يُنْسِي: فرایند ذهنی	أَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَيُنْسِي الْأَجْرَةَ بی‌مرز بودن آرزو آخرت را از یاد می‌برد
خَدَاءَ	کنشگر: هی مستر	وَلَّتْ: فرایند ذهنی	إِنَّ الدُّنْيَا قَدْ وَلَّتْ خَدَاءَ دنیا به‌سرعت از شما روی گردانده
مِنْهَا / كُضِبَاتِيَةِ الْإِنَاءِ	موجود: صُبَاتِيَةِ / صَابُ	لَمْ يَبْقَ / اصْطَبَتْهَا: فرایند وجودی	فَلَمْ يَبْقَ مِنْهَا إِلَّا صُبَاتِيَةِ كُضِبَاتِيَةِ الْإِنَاءِ اصْطَبَتْهَا صَاحِبُهَا و از آن جز ته‌مانده‌ای که کسی آن را در کاسه باقی نهاده باشد نمانده
-	کنشگر: هی مستر	أُقْبِلْتُ: فرایند ذهنی	إِنَّ الْأَجْرَةَ قَدْ أُقْبِلْتُ آخرت روی نموده است
مِنْهُمَا	حامل: بَنُوْنَ شاخصه: لِكُلِّ	فرایند رابطه‌ای: محدوف	لِكُلِّ مِنْهُمَا بَنُوْنَ برای هر یک از دنیا و آخرت فرزندان است
مِنْ أُنْبَاءِ الْأَجْرَةِ	حامل: ضمير واو شاخصه: (مستقرينَ أو ثابتينَ محذوف)	گُوْنُوا: فرایند رابطه ای	فَكُوْنُوا مِنْ أُنْبَاءِ الْأَجْرَةِ شما از فرزندان آخرت باشید
مِنْ أُنْبَاءِ الدُّنْيَا	حامل: ضمير واو شاخصه: (مستقرينَ أو ثابتينَ محذوف)	لا تَكُوْنُوا: فرایند رابطه‌ای	لا تَكُوْنُوا مِنْ أُنْبَاءِ الدُّنْيَا نه از فرزندان دنیا

يَوْمَ الْقِيَامَةِ	کنشگر: ضمیر هو مستتر هدف: (بِأَيِّهِ) بِأَيِّهِ	سَيُلْحَقُ: فرایند ذهنی	فَإِنَّ كُلَّ وُلْدٍ سَيُلْحَقُ (بِأَيِّهِ) بِأَيِّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ زیرا هر فردی در آخرت (به مادرش) به پدرش ملحق می‌شود
-	حامل: الْيَوْمَ / حِسَاب شاخصه: عَمَلٌ	فرایند رابطه‌ای: محذوف	إِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَ لَا حِسَابَ امروز زمان عمل است و بازخواستی نیست
-	حامل: غَدًا / عمل شاخصه: حِسَابٌ	فرایند رابطه‌ای: محذوف	وَ غَدًا حِسَابٌ وَ لَا عَمَلٍ و فردا روز بازخواست است و عملی در آن میسر نمی‌باشد

نمودار ۰.۱ درصد انواع فرایندهای خطبه ۴۲

در ابتدای خطبه، امام (ع) با ترکیب «أَيُّهَا النَّاسُ» که فعل «أُنَادِي» را در تقدیر دارد و یک نوع گفتار که از نوع فرایند کلامی است، مردم را مورد خطاب قرار می‌دهد و در ادامه، احساس ترسش را از گرفتار شدن مردم در دام پیروی از هوای نفس و آرزوهای طولانی با شش فرایند ذهنی بیان می‌دارد. سپس تحلیل جالب و پرمحتوایی را از وضعیت دنیا و آخرت و عمر کوتاه دنیا با وارد کردن دنیا و آخرت در زمره موجودات زنده و جسم بخشیدن به آنها توسط افعالی که دارای فرایند وجودی و ذهنی هستند، ارائه می‌دهد و در آخر برای روشن ساختن تکلیف مردم و خط دنیاپرستان و دوستداران آخرت و اشاره به مهم‌ترین تفاوت دنیا و آخرت، با استفاده از فرایند رابطه‌ای و ذهنی خطبه را به پایان می‌رساند. همان‌طور که در نمودار فوق مشاهده می‌شود، از میان شش فرایند مدنظر هلیدی، بیشترین بسامد انواع فرایندها در خطبه مذکور، مربوط به فرایندهای ذهنی و رابطه‌ای که جزء فرایندهای اصلی هستند، می‌باشد و این امر با توجه به مضمون خطبه که در ارتباط با پیروی از هوای نفس و آرزوهای دور و دراز و شناساندن مهم‌ترین تفاوت دنیا و آخرت که اموری ذهنی هستند، هماهنگ است چرا که فرایند ذهنی بیانگر اندیشه‌ها و ادراک افراد نسبت به امور است و فرایند رابطه‌ای نیز مربوط به توصیف و شناسایی پدیده‌هاست. نکته قابل توجه درباره فرایند رابطه‌ای این است که از آنجایی که جملات اسمیه در زبان عربی متضمن افعال ربطی هستند، در این خطبه نیز در بیشتر موارد، فرایند فعل ربطی محذوف است و نمود عینی ندارد. فرایند کلامی تنها

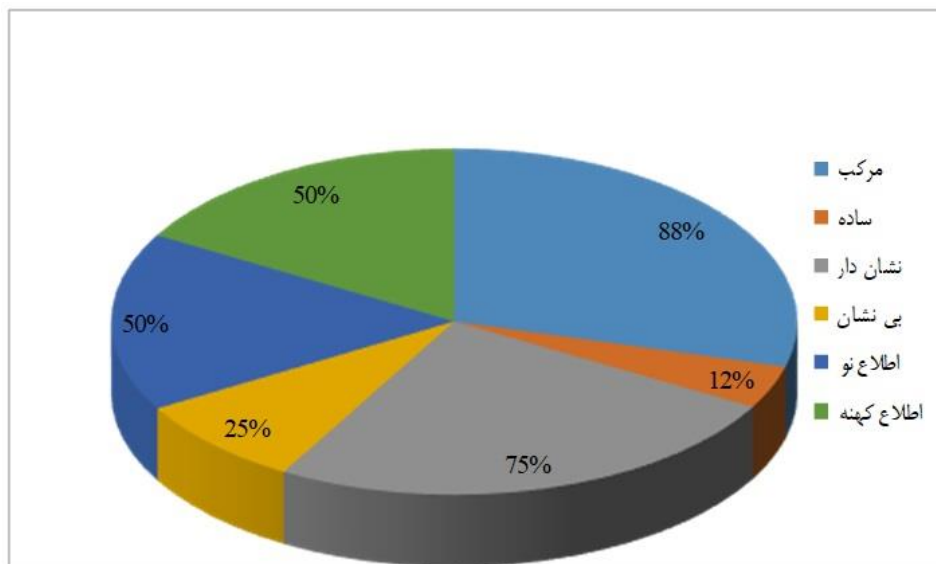
یکبار در ابتدای خطبه در ترکیب *أَيُّهَا النَّاسُ* نهفته است که امام (ع)، به‌عنوان گوینده خطبه و مردم، به‌عنوان مخاطب هستند و به دلیل صورت نگرفتن *گفت‌وگو* میان امام (ع) و مردم و عدم وجود رویکرد کلامی و نقل قول در خطبه، از این نوع فرایند زیاد استفاده نشده است.

۲-۳. بررسی فرانش متن خطبه ۴۲: همانطور که بیان شد فرانش متنی با بافت و ایجاد متن در ارتباط است. در این نوع فرانش، عوامل ساختاری و عوامل غیرساختاری موجود در متن، مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱-۲-۳. تحلیل عوامل ساختاری خطبه ۴۲: عوامل ساختاری فرانش متنی عبارتند از: ساخت آغازگر- پایان‌بخش یا مبتدا - خبری بندهای متن، نشان‌دار و بی‌نشان بودن آن و ساخت اطلاعات گفتمان؛ اطلاع نو و اطلاع کهنه. ساخت آغاز و آویزه هر بندی مشخص می‌کند که موضوع بند نزد گوینده در ارتباط با چیست؛ از این رو این ساخت گوینده محور است. این نظام از ساختار بند سخن می‌گوید و به آرایش و چینش کلمه‌ها و عبارت‌ها در بند توجه می‌کند (هلیدی و حسن، ۱۳۹۳: ۲۹). به لحاظ صوری، در زبان فارسی و بسیاری از زبان‌های دیگر، مبتدا عنصر آغازین جمله است که محدودیت نحوی خاصی برای آن نمی‌توان در نظر گرفت و گوینده می‌تواند مبتدا را از سازه‌های گوناگون بند انتخاب کند. خبر سازه دیگر ساخته مبتدا - خبری بند است و در واقع آن چیزی است که درباره مبتدا گفته می‌شود و شامل همه عناصر بند می‌شود به‌جز عنصر یا عناصری که مبتدا را می‌سازند و در آغاز بند می‌آیند (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۵۷). اگر در ساخت آغازین، فاعل قرار بگیرد، بند بی‌نشان است؛ اما اگر نقشی غیر از فاعل همچون فعل و مفعول قرار بگیرند، بند نشان‌دار خواهد بود (هلیدی و حسن، ۱۳۹۳: ۲۹). در زبان عربی، ساخت اطلاعاتی بی‌نشان از نوع *VSO* (فعل / فاعل / مفعول) است (الشریفی، بی‌تا: ۴). در بند نشان‌دار گوینده سعی در برجسته نمودن موضوعی یا تأکید بر نقشی برای انتقال گفتمان به مخاطب دارد (فلاح، ۱۳۹۷: ۸۱)؛ بنابراین با توجه به ساختار *VSO* (فعل / فاعل / مفعول) در زبان عربی، زمانی که جمله اسمیه باشد و یا با تأکید شروع شود و یا اینکه تقدیم و تأخیری صورت بگیرد، بند نشان‌دار می‌گردد. اطلاعات گفتمانی بند هم دارای دو عنصر کارکردی است: «اطلاع نو» و «اطلاع کهنه». اطلاع نو اطلاعاتی است که پیش از عرضه آن، در متن سخنی از آن به میان نیامده است و یا آن که نمی‌توان آن را از سخن پیشین استخراج کرد. در برابر اطلاع کهنه، اطلاعاتی است که پیش از آن که بیان شود به نحوی بر مخاطب آشکار است یا گوینده آن را نزد مخاطب آشکار می‌پندارد. این اطلاع یا از بافت موقعیتی قابل استخراج است و یا از بخش‌های پیشین سخن (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۵۹). با توجه به مطالب گفته‌شده برای بررسی ساختاری خطبه ۴۲، ابتدا مؤلفه‌های مدنظر این عوامل را در جدول زیر مشخص نموده و سپس به تحلیل ارتباط و تناسب چگونگی قرار گرفتن مفاهیم موجود در خطبه با بافت موقعیتی آن پرداخته می‌شود:

جدول شماره ۲. عوامل ساختاری خطبه ۴۲

بند	مبتدا (آغازگر) / نشان دار، بی نشان / نوع اطلاعات	پایان بخش / نوع اطلاعات
أَيُّهَا النَّاسُ	أنادي: ساده (تجربی) // بی نشان / اطلاع کهنه	أَيُّهَا النَّاسُ: اطلاع نو
إِنَّ أَلْحَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ اثْنَانِ	إِنَّ أَلْحَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ: مرکب (بینافردي، تجربی) // نشان دار / اطلاع نو	اثْنَانِ: اطلاع کهنه
اتِّبَاعَ الْهُوَى وَ طَوْلَ الْأَمَلِ	(هما) محذوف: ساده (تجربی) // نشان دار / اطلاع کهنه	اتِّبَاعَ الْهُوَى وَ طَوْلَ الْأَمَلِ: اطلاع نو
فَأَمَّا اتِّبَاعَ الْهُوَى فَيَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ	فَأَمَّا اتِّبَاعَ الْهُوَى: مرکب (متنی، متنی، تجربی) // نشان دار / اطلاع کهنه	فَيَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ: اطلاع نو
وَ أَمَّا طَوْلَ الْأَمَلِ فَيُنْسِي الْأَجْرَةَ	وَ أَمَّا طَوْلَ الْأَمَلِ: مرکب (متنی، متنی، تجربی) // نشان دار / اطلاع کهنه	فَيُنْسِي الْأَجْرَةَ: اطلاع نو
أَلَا وَ إِنَّ الدُّنْيَا قَدْ وَلَّتْ خَدَاءَ	وَ إِنَّ الدُّنْيَا: مرکب (متنی، بینافردي، تجربی) // نشان دار / اطلاع نو	قَدْ وَلَّتْ خَدَاءَ: اطلاع کهنه
فَلَمْ يَبْقَ مِنْهَا إِلَّا صُبَابَةٌ كَصُبَابَةِ الْإِنَاءِ اصْطَبَّهَا	فَلَمْ يَبْقَ مِنْهَا: مرکب (متنی، بینافردي، تجربی) // بی نشان / اطلاع نو	إِلَّا صُبَابَةٌ كَصُبَابَةِ الْإِنَاءِ اصْطَبَّهَا صَانُهَا: اطلاع کهنه
أَلَا وَ إِنَّ الْأَجْرَةَ قَدْ أَقْبَلَتْ	إِنَّ الْأَجْرَةَ: مرکب (متنی، بینافردي، تجربی) / نشان دار / اطلاع نو	قَدْ أَقْبَلَتْ: اطلاع کهنه
وَ لِكُلِّ مِنْهُمَا بَثُونٌ	وَ لِكُلِّ مِنْهُمَا: مرکب (متنی، بینافردي، تجربی) // نشان دار / اطلاع کهنه	بَثُونٌ: اطلاع نو
فَكُونُوا مِنْ أُنْبَاءِ الْأَجْرَةِ	فَكُونُوا: مرکب (متنی، تجربی) // بی نشان / اطلاع نو	مِنْ أُنْبَاءِ الْأَجْرَةِ: اطلاع کهنه
وَ لَا تَكُونُوا مِنْ أُنْبَاءِ الدُّنْيَا	وَ لَا تَكُونُوا: مرکب (متنی، بینافردي، تجربی) / بی نشان / اطلاع نو	مِنْ أُنْبَاءِ الدُّنْيَا: اطلاع کهنه
فَإِنَّ كُلَّ وُلْدٍ سَيُلْحَقُ (بِأَمِّهِ) بِأَبِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	فَإِنَّ كُلَّ وُلْدٍ: مرکب (متنی، بینافردي، تجربی) // نشان دار / اطلاع کهنه	سَيُلْحَقُ (بِأَمِّهِ) بِأَبِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: اطلاع نو
وَ إِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ	وَ إِنَّ الْيَوْمَ: مرکب (متنی، بینافردي، تجربی) // نشان دار / اطلاع کهنه	عَمَلٌ: اطلاع نو
وَ لَا حِسَابَ	وَ لَا حِسَابَ: مرکب (متنی، بینافردي، تجربی) // نشان دار / اطلاع نو	محذوف
وَ عَدَا حِسَابٍ	وَ عَدَا: مرکب (متنی، تجربی) // نشان دار / اطلاع کهنه	حِسَابٍ: اطلاع نو
وَ لَا عَمَلٍ	وَ لَا عَمَلٍ: مرکب (متنی، بینافردي، تجربی) // نشان دار / اطلاع نو	محذوف

نمودار ۲. درصد عناصر ساختاری خطبه ۴۲

امام (ع) با هدف آگاهی و جلب توجه مخاطب، خطبه را با آغازگر ندایی که یک آغازگر ساده است شروع کرده و بند دوم را که در واقع مهم‌ترین پیام خطبه و نقطه آغاز عزیمت آن به حساب می‌رود و حاوی مطالبی جدید (اطلاع نو) برای خواننده است با تأکید آغاز نموده تا زمینه را برای پذیرش محتوای کلامی که در ادامه می‌آید، فراهم سازد. بعد از بیان این دو مورد (اِتِّبَاعُ الْهُوٰی وَ طَوْلُ الْأَمَلِ) به عنوان وحشتناک‌ترین چیزی که امام (ع) نسبت به این دو بر مردم می‌ترسد، در بند چهارم و پنجم با تکرار این دو عامل در آغاز بندها که برای مخاطب، اطلاع کهنه به حساب می‌آیند، علت ترسش را نسبت به پیروی از هوای نفس و آرزوی طولانی در خبر این دو بند بیان می‌کند و با استفاده از آغازگرهایی چون (وَ / ف / أَمْ) و به‌کارگیری ساخت‌های همپایه، ارتباط میان این مفاهیم را حفظ می‌کند. سپس در ادامه خطبه، جهت گسترش مفاهیم مد نظرش که در راستای از بین بردن ریشه‌های اطاعت از هواپرستی و آرزوی طولانی است، به وضعیت دنیا و آخرت اشاره می‌کند و برای این امر از آغازگرهای مرکب با حروف (واو / فاء) و ساختار تجربی بهره می‌گیرد و با استفاده از آغازگرهای مرکب که اغلب به صورت (متنی، بینافردی، تجربی) و در قالب بندهای همپایه هستند، خطبه را به پایان می‌رساند. بسامد بالای آغازگر مرکب موجود در خطبه (۰,۰۸۸)، هماهنگ با ماهیت خطبه که یک متن ادبی است، می‌باشد؛ زیرا «کاربرد آغازگر مرکب در متون ادبی بیش از علمی است» (کاظمی، ۱۳۹۲: ۳۴۴). نکته قابل توجه در گفتمان امام (ع) در بندهای مختلف خطبه، علاوه بر کاربرد جملات اسمیه کوتاه و منقطع، استفاده از حرف تأکید اِنَّ است و این امر، ضمن نشان‌دار کردن آغازگرهای خطبه (۰,۰۷۵)، بیانگر اهمیت و تأکید امام (ع) بر موضوعاتی چون؛ بیان وحشت و ترس ایشان نسبت به پیروی از هوای نفس و آرزوی دور و دراز، بیان وضعیت دنیا و آخرت، ملحق شدن فرزندان به پدر یا مادرش در روز قیامت و مهم‌ترین تفاوت دنیا و آخرت می‌باشد. از منظر

ساخت اطلاعی گفتمان خطبه هم اطلاع کهنه و نو به صورت یکسان (۰,۰۵۰) و متناسب با بافت خطبه به کار رفته‌اند. ساخت اطلاعی نو در مواردی به کار رفته است که نمی‌توان آن اطلاعات را از بند پیشین استخراج کرد مانند بیان وحشتناک‌ترین چیزی که امام (ع) نسبت به آنها بر مردم می‌ترسد، دلیل این ترس، اشاره به عمر کوتاه دنیا، روی نمودن آخرت، ملحق شدن هر شخص به پدر یا مادرش در روز قیامت و مهم‌ترین تفاوت دنیا و آخرت. ساخت اطلاعی کهنه هم یا در بندهای پیشین تکرار شده است مانند پیروی از هوای نفس و آرزوهای طولانی که در بند سوم به‌عنوان اطلاع نو بیان شده است و یا اینکه با توجه به بافت خطبه برای مخاطب آشکار است مانند باقی نماندن عمر دنیا، دنیا و آخرت و پیروانشان.

۳-۲-۲. تحلیل عوامل غیرساختاری خطبه ۴۲: بخش غیرساختاری فرانش متن شامل انسجام می‌شود. انسجام «یک مفهوم معنایی است و به روابط معنایی موجود میان عناصر درون متن گفته می‌شود که آن را، به‌عنوان متن مشخص می‌کند. انسجام، زمانی برقرار می‌شود که تعبیر و تفسیر عناصری از متن به تعبیر و تفسیر دیگر عناصر متن وابسته باشد» (Halliday & Hasan, 1976: 4). لازم به ذکر است که هر چند امروزه شکل‌گیری بحث انسجام را با نظریات هالییدی و حسن و ... می‌شناسند؛ اما یکی از مهم‌ترین نظریه‌های زبانی که ارتباط نزدیکی با این نظریه دارد، نظریه نظم است که قرن‌ها پیش در آثار اسلامی و عربی مطرح بوده است و غالباً، نظریه نظم به عبدالقاهر جرجانی نسبت داده می‌شود. از نظر وی الفاظی که معانی واحدی دارند، از نظر دلالتشان بر معنی هیچ کدام برتر نیستند بلکه زمانی یکی از آن‌ها فصیح است که موقعیت آن به لحاظ تناسبش با کلمات دیگر بررسی شود. (میر احمدی و آقاجانی، ۱۳۹۶: ۲۳۵ به نقل از جرجانی، ۱۴۲۰: ۵۳-۴۶). برای تحلیل انسجام موجود در خطبه ۴۲، انسجام دستوری، واژگانی و پیوندی (بر مبنای تقسیم‌بندی مدنظر هالییدی و حسن در سال ۱۹۷۶) به‌صورت جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۳-۲-۲-۱. انسجام دستوری خطبه ۴۲

منظور از انسجام دستوری یا نحوی ایجاد ارتباط میان اجزای یک جمله یا چند جمله با استفاده از روابط نحوی است. این نوع انسجام شامل سه عنصر «ارجاع»، «جایگزینی» و حذف می‌شود (Halliday, 1985: 538). ارجاع، شامل ارجاع درون‌متنی و ارجاع برون‌متنی است و تنها ارجاع درون‌متنی است که موجب انسجام متن می‌شود، زیرا وجود این روابط انسجامی زمینه شکل‌گیری متن را فراهم می‌آورد و در مقابل ارجاع برون‌متنی در تولید متن نقش دارد و موجب پیوند متن با بافت موقعیت می‌شود (Halliday & Hasan, 1976: 31, 37). جایگزینی و حذف، رابطه‌ای واژی - دستوری میان عناصر برقرار می‌کنند، رابطه‌ای از آن دست که طی آن یا عنصری حذف می‌گردد یا آن که عنصری جایگزین عنصری دیگر می‌شود (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۶۷).

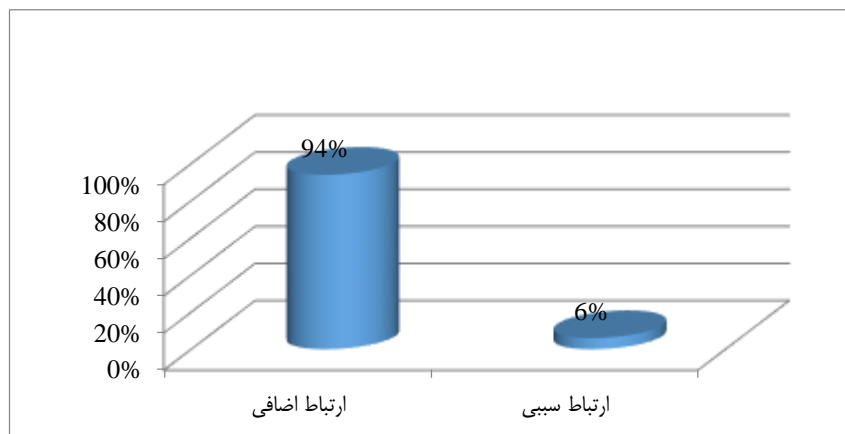
جدول شماره ۳. انسجام دستوری خطبه ۴۲

بند	ارجاع و نوع آن	حذف
أَيُّهَا النَّاسُ	ارجاع برون‌متنی	حذف فعل (أنادي)
إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ اثْنَانِ	كُم (ارجاع به النَّاسُ) / درون‌متنی	حذف ضمیر (ه) در أَخَافُ
اتَّبَاعُ الْهُوَى وَ طُولُ الْأَمَلِ		هما به‌عنوان مبتدای محذوف
فَلَمْ يَبْقَ مِنْهَا إِلَّا صُبَابَةٌ كَصُبَابَةِ الْإِنَاءِ اصْطَبَّهَا صَائِحُهَا	ها در منها (ارجاع به الدُّنْيَا) / درون‌متنی ها در اصْطَبَّهَا وَ صَائِحُهَا (ارجاع به صُبَابَةٍ) / درون‌متنی	
وَ إِنَّ الْأَخِرَةَ قَدْ أُقْبِلَتْ	-	
لِكُنِّي مِنْهُمَا بَنُونَ	هُمَا (ارجاع به الدُّنْيَا وَ الْأَخِرَةَ) / درون‌متنی	
فَإِنَّ كُلَّ وَدِدٍ سَبُلُحْقَى (بِأَيْهِ) بِأَيِّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	ه (ارجاع به وَدِدٍ) / درون‌متنی	
وَ لَا حِسَابَ		خبر لا محذوف
وَ لَا عَمَلٍ		خبر لا محذوف

در خطبه ۴۲ از میان انواع انسجام دستوری، ارجاع (۷ مورد) و حذف (۵ مورد) به کار رفته است. نوع ارجاع در ۶ مورد، از نوع درون‌متنی است که به شکل ضمیر نمود یافته و مرجع آن درون خطبه وجود دارد و به ماقبل برمی‌گردد. ارجاع ضمایی مانند (کُم / ها / هما / ه) به مرجعشان سبب می‌شود عبارات مختلف خطبه به هم پیوند بخورد و همین امر سبب متنی منسجم و هماهنگ می‌شود. ارجاع برون‌متنی تنها در یک مورد به کار رفته و نقشی در ایجاد انسجام خطبه ندارد. حذف‌های صورت گرفته در خطبه نیز متناسب با بافت خطبه انجام شده است. در واقع جست‌وجو برای پیدا کردن واژه محذوف؛ آنادی، ه، هما و... و مراجعه به قرینه‌های موجود در خطبه، ذهن خواننده را متوجه أَيُّهَا النَّاسُ، أَخَافُ، اتَّبَاعُ الْهُوَى وَ طُولُ الْأَمَلِ و... می‌کند و پی بردن به عنصر محذوف و دقت و توجه در بندهای قبلی، موجب برقراری ارتباط میان جملات موجود در خطبه شده و از این رهگذر کارکرد انسجام‌بخشی عنصر حذف آشکار می‌شود.

۲-۲-۳. انسجام پیوندی خطبه ۴۲

در انسجام پیوندی، ادوات ربطی، سبب ایجاد انسجام میان گزاره‌های متنی فراتر از کلمه می‌شوند و میان گزاره‌های واپسین و پیشین ارتباط برقرار می‌کنند (الخطابی، ۱۹۹۱: ۲۳) و نویسنده با به‌کارگیری هر یک از این ادوات، دیدگاه خود را منعکس کرده و سعی می‌کند اطلاعات خود را هدفمند ارائه دهد (فرج، ۲۰۰۷: ۹۵). این نوع انسجام به چهار نوع «ارتباط اضافی، سببی، تقابلی و زمانی تقسیم می‌شود» (لطفی‌پور، ۱۳۸۵: ۱۱۴). در خطبه ۴۲، انسجام از نوع ارتباط اضافی و سببی دیده می‌شود که ارتباط اضافی با ادوات پیوندی (واو: ۱۰ مرتبه)، (فاء: ۵ مرتبه) و (کاف تشبیه: ۱ مرتبه) و ارتباط سببی هم یک مرتبه به کار رفته است. درصد فراوانی این دو نوع ارتباط در نمودار زیر قابل مشاهده است:

نمودار ۳. توزیع فراوانی انواع ارتباط انسجام پیوندی در خطبه ۴۲

ارتباط اضافی، زمانی برقرار می‌شود که «جمله‌ای درباره محتوای جمله پیشین در متن، مطلبی اضافه کند» (اخلاقی، ۱۳۷۷: ۸۹). با توجه به ماهیت خطبه «خطیب می‌کوشد که برای به اقناع رساندن مخاطب خویش از ابزارها و سازوکارهای اقناعی سود ببرد که مهم‌ترین آنها برقراری ارتباطات اضافی در کلام است که به انسجام و پیوستگی متن مبدأ می‌انجامد» (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰). در ابتدای خطبه ۴۲، امام (ع) با استفاده از حرف ربط «و»، *طُولُ الْأَمَلِ* را به *اتِّبَاعُ الْهُوَى* وصل کرده است. این دو عبارت تقریباً دارای مفهومی یکسان هستند، زیرا طبق کلام امام (ع)، این دو عامل، بیشتر از هر چیز باعث تباهی انسان می‌شوند و در واقع امام (ع) با ارتباط اضافی، محتوای این بند را تکرار کرده است. چرا که «طول آرزو در امور دنیایی، مطابق - همان پیروی هوای نفس است» (بحرانی، ۱۳۷۵: ۲۳۱/۲) و در ادامه برای اینکه *طُولُ الْأَمَلِ* و *اتِّبَاعُ الْهُوَى* را بیشتر توضیح دهد با استفاده از حروف (فاء/ واو) سبب گسترش معنا شده: *فَأَمَّا اتِّبَاعُ الْهُوَى فَيَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ وَ أَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَيُنْسِي الْأَخِرَةَ* سپس در خلال توصیف دنیا و جهت تکمیل معنا و توضیح بیشتر عمر کوتاه دنیا از این ارتباط بهره می‌گیرد و علاوه بر «واو» از «کاف» تشبیه که جزء ادوات ارتباط اضافی است استفاده نموده است. در ادامه، امام (ع) بعد از روشن ساختن تکلیف مردم و بیان اینکه شما از فرزندان آخرت باشید نه از فرزندان دنیا: *فَكُونُوا مِنْ أُمَّةٍ الْأَخِرَةِ وَ لَا تَكُونُوا مِنْ أُمَّةٍ الدُّنْيَا*، علت و سبب آن را با استفاده از فاء تعلیلیه بیان می‌کند و می‌فرماید: *فَإِنَّ كُلَّ وَلَدٍ سَأْلِحُ (بِأُمَّه) بِأَيِّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* این جمله در واقع علت و سبب ۲ جمله قبلی را می‌رساند یعنی چون هر فرزندی روز قیامت به (مادرش) یا پدرش ملحق می‌شود پس از فرزندان آخرت باشید نه دنیا تا از این طریق مخاطبش را وادارد برای آخرت تلاش نماید و از رغبت به دنیا و لذت‌های زودگذر دنیوی دوری نماید. سرانجام، امام (ع) خطبه را از طریق ارتباط اضافی توسط حرف (واو) در بیان مهم‌ترین تفاوت دنیا و آخرت به پایان می‌رساند و به این ترتیب ارتباط پیوندی منسجمی را در بافت خطبه ایجاد نموده و سبب انسجام متن خطبه می‌شود.

در ارتباط با بسامد بالایی ارتباط اضافی که بیشترین بسامد انواع ارتباط انسجام پیوندی (۰,۰۹۴) را به خود اختصاص داده است می‌توان گفت که غلبه جنبه توصیفی مفاهیم خطبه (توصیف پیروی از هوای

نفس و آرزوهای دور و دراز، وضعیت دنیا و آخرت، بیان تفاوت میان این دو، میزان بالای ارتباط اضافی را می‌طلبد و امام (ع) با استفاده از ادوات پیوندی ارتباط اضافی و به‌ویژه «واو» ضمن بیان توصیفاتی جامع و کامل، متنی منسجم و هماهنگ را به مخاطب ارائه داده است.

۳-۲-۲-۳. انسجام واژگانی خطبه ۴۲

انسجام واژگانی، انسجامی است که به‌واسطهٔ گزینش واژه‌ها حاصل می‌شود و به دو بخش؛ تکرار و هم‌آیی قابل‌تقسیم است (Halliday & Hassan, 1976: 274). این دو عامل به‌عنوان ابزار آفرینندهٔ انسجام در خطبه ۴۲ نمود دارند:

۱-۳-۲-۲-۳. تکرار: تکرار «برخی واژه‌ها، اهمیت آنها را در ساخت معنایی نشان می‌دهد و محوریت آنها را در متن تأیید می‌کند» (فرج، ۲۰۰۷: ۱۰۸). در خطبهٔ ۴۲ نهج‌البلاغه علاوه بر یکسان بودن ریشهٔ برخی از واژگان چون: أَخَوْفٌ، أَخَافُ / اصْطَبَّهَا، صَاتَمَهَا / بُنُونٌ، اَبْنَاءٌ، که از تکرار آوایی حاصل شده و سبب انسجام صوری قسمتی از خطبه شده‌اند، واژگانی که نقش محوری و بارزی در بافت گفتمانی خطبه دارند نیز تکرار شده‌اند؛ مانند: اَتْبَاعُ اَهْوَى (۲ بار) // طُولُ اَلْاَمَلِ (۲ بار) // اَلْاٰخِرَةَ (۳ بار) // الدُّنْيَا (۲ بار) // ضمیرها (۳ بار) // اَلَا (۲ بار) // صُبَابَةٌ (۲ بار) // لا (۳ بار) // حِسَابٌ (۲ بار) // عَمَلٌ (۲ بار). از آنجائی‌که محور اصلی خطبه پیرامون برحذر داشتن انسان از هوای نفس و آرزوهای طولانی در دنیا و یادآوری امور آخرت است، تکرار این واژگان محوریت آنها را در خطبه تأیید می‌کند و باعث تأکید و تقویت معنای کلی خطبه می‌شود ضمن اینکه با ایجاد ارتباط میان‌بندهای مختلف خطبه بر انسجام و هماهنگی آن می‌افزاید.

۲-۳-۲-۲-۳. با هم‌آیی: با هم‌آیی به ارتباط همیشگی و پیوسته‌ای که یک کلمه در یک‌زبان با کلمات معینی دارد، گفته می‌شود. به‌گونه‌ای که با ذکر یک کلمه، انتظار می‌رود کلمهٔ خاص دیگری ذکر شود (همان: ۱۱۱). با هم‌آیی حالات متعددی دارد اما آنچه در خطبه ۴۲ نمود یافته و سبب انسجام خطبه شده است از نوع مراعات نظیر و تضاد می‌باشد. در خطبهٔ مذکور واژگانی چون: اَهْوَى، اَلْاَمَلِ / يَصُدُّ، يُنْسِي / اَلْاٰخِرَةَ، اَلْقِيَامَةَ / اَبْنَاءٌ، وُلْدٍ، اَبٌ / عَمَلٌ، حِسَابٌ به کار رفته است که مربوط به یک حوزهٔ معنایی می‌باشند و با مفاهیم موجود در خطبه که دربارهٔ هوای نفس، آرزوهای طولانی و دنیا و آخرت و ویژگی‌های آنهاست، ارتباط مستقیم دارند و موجب پیوند و ارتباط میان بندهای خطبه شده و ضمن تنوع بخشیدن به متن خطبه موجب انسجام خطبه گشته‌اند. هم‌چنین امام (ع) با استفاده از کلمات متضادی مانند: الدُّنْيَا، اَلْاٰخِرَةَ / قَدْ وُلَّتْ، قَدْ اَقْبَلَتْ / اَلْيَوْمَ، غَدًا که از نظر معنایی، مخالف یکدیگرند و با چیدمان درست آنها در جای مناسبشان و با برقراری ارتباط میان این واژگان، به انسجام خطبه کمک کرده و با دور ساختن ذهن مخاطب از تصاویر یک‌بعدی، بر تأثیرگذاری کلامش افزوده است.

۴. نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر با سبک‌شناسی گفتمان خطبهٔ ۴۲ نهج‌البلاغه بر مبنای نظریهٔ نقش‌گرای هلیدی در دو فرانش اندیشگانی و متنی نتایج زیر حاصل گردید:

از نظر فرانش اندیشگانی در خطبه ۴۲، از میان فرایندهای شش‌گانه مدنظر هلیدی، ۴ فرایند؛ ذهنی، رابطه‌ای، وجودی و کلامی به کار رفته است و در تمامی موارد، میزان استفاده امام (ع) از فرایندهای مذکور، همسو و هماهنگ با محتوا و مضمون خطبه است. در این میان، فرایند ذهنی (۰/۰۵۰) و فرایند رابطه‌ای (۰,۰۳۱,۲۵) که مربوط به فرایندهای اصلی هستند، بیشترین نقش را در شکل‌دهی گفتمان خطبه دارند و این امر با مضمون خطبه که مربوط به امور ذهنی چون؛ اطاعت از هوای نفس و آرزوهای طولانی، شناساندن مهم‌ترین تفاوت میان دنیا و آخرت و روشن ساختن تکلیف مردم در دنیای زودگذر است، هماهنگ می‌باشد. فرایندهای وجودی (۰,۰۱۲,۵) و کلامی (۰,۰۶,۲۵) اگر چه بسامد کمتری به نسبت فرایندهای ذهنی و رابطه‌ای دارند اما در کنار این دو فرایند به تکمیل معانی مدنظر امام (ع) کمک می‌کنند. از منظر کارکرد فرانش متنی، مهم‌ترین پیام امام (ع) در بندهای ابتدایی خطبه آمده است که امام (ع)، ترس و وحشتش را نسبت به مخاطبانش جهت بیدار ساختن آنها از غرور و غفلت و حس دنیاطلبی بیان می‌کند و در راستای این پیام با استفاده از آغازگرهایی چون (وَ/فَ/أَمَّا) و ساختار تجربی که آغازگر مرکب را تشکیل می‌دهند، مفهوم خطبه را بسط و گسترش می‌دهد. بسامد بالای آغازگر مرکب (۰,۰۸۸) مناسب با ماهیت خطبه که یک متن ادبی است، می‌باشد و با توجه به سبک اطلاعاتی زبان عربی که از نوع VSO (فاعل / مفعول) است و به دلیل وجود جملات اسمیه‌ای که با این تأکید شده‌اند، بیشتر ساخت‌های اطلاعاتی خطبه (۰,۰۷۵) به دلیل تأکید بر بخش خاصی از بند، برجسته و نشان‌دار گشته‌اند. ساخت اطلاعات گفتمان خطبه (اطلاع کهنه و نو) هم به صورت یکسان (۰,۰۵۰)، همسو با بافت خطبه به کار رفته‌اند. عوامل غیرساختاری (دستوری، واژگانی و پیوندی) موجود در خطبه هم، نقش مهمی را در انسجام بخشیدن به خطبه ایفا نموده‌اند. انسجام دستوری با شگردهایی مانند: ارجاع و حذف، انسجام پیوندی از طریق ارتباط اضافی و سببی و انسجام واژگانی با عناصری چون: تکرار و با هم‌آبی در کنار یکدیگر سبب ایجاد ارتباط منسجم میان بندهای مختلف خطبه گشته‌اند. در میان انواع انسجام، بسامد بالای ارتباط اضافی (۰,۰۹۴) که از گونه‌های انسجام پیوندی است، قابل توجه است و این امر متأثر از محتوای خطبه که جنبه توصیفی دارد، می‌باشد، زیرا استفاده از ابزار ارتباطی به‌ویژه (واو) بهترین تکنیک برای گسترش مطلب و قابل فهم کردن توصیف است، لذا امام (ع) در راستای توصیف بیشتر احساس ترس و نگرانی‌اش نسبت به مردم از این گونه ربطی استفاده نموده است.

بر اساس آنچه که بیان شد و بر مبنای رویکرد هلیدی که زبان را ابزار انتقال معنی و برقراری ارتباط میان افراد یک جامعه می‌داند، سبک گفتمانی خطبه ۴۲ نهج‌البلاغه هم با توجه به بافت موقعیتی و شناختی که امام (ع) نسبت به مخاطبانش داشته، شکل گرفته است و ساختار خطبه به مثابه برشی از بافت جامعه آن زمان در زبان نمود یافته است چرا که امام (ع) خطبه ۴۲ را بعد از پیروزی در جنگ جمل ایراد فرمودند و با گزینش فرایندهای زبانی و عوامل ساختاری و غیر ساختاری در صدد تبیین مفاهیم مدنظرش برآمده است تا مخاطبانش، بعد از این پیروزی دچار غرور نشوند و برای غنائم جنگی به رقابت نپردازند.

منابع

- ابراهیمی، ابراهیم، طیبی، علیرضا، و سلمانیان، سمیه (۱۳۹۶). ابزارهای آفریننده انسجام متنی در خطبه اول نهج البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، دوره ۵، شماره ۱۸، ۱-۱۳. DOI:10.22084/nahj.2017.12437.1743
- البرزی، پرویز (۱۳۸۶). مبانی زبان‌شناسی متن، تهران: امیرکبیر.
- انصاریان، حسین (۱۳۸۸). ترجمه نهج البلاغه، قم: دارالعرفان.
- بحرانی، کمال‌الدین میثم بن علی (۱۳۷۵). شرح نهج البلاغه ابن میثم، مترجم محمدصادق عارف، مشهد: بنیاد پژوهش‌های نهج البلاغه.
- تولان، مایکل (۱۳۸۶). روایت‌شناسی؛ درآمدی زبان‌شناختی-انتقادی، ترجمه سیده فاطمه علوی و فاطمه نعمتی، تهران: سمت.
- الجرجانی، عبدالقاهر (۱۴۲۰). دلائل الاعجاز فی القرآن، شرح: محمد التونجی، بیروت: دارالکتب العربی.
- حق‌شناس، علی محمد (۱۳۹۰). زبان و ادب فارسی در گذرگاه سنت و مدرنیته، تهران: آگه.
- الخطابی، محمد (۱۹۹۱). لسانیات النص: مدخل إلى انسجام الخطاب، بیروت: المركز الثقافي العربی.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۸۶). زبان‌شناسی نظری؛ پیدایش و تکوین دستور زایشی، تهران: سمت.
- سجودی، فرزانه (۱۳۹۰). نشانه‌شناسی کاربردی، تهران: انتشارات علم.
- الشریفی، الهادی (بی‌تا). النمذجة ترتیب الكلمات فی اللغة العربیة الفصحی، الجزائر: دانشگاه آبی بکر تلمسان.
- صالحی، فاطمه (۱۳۸۶). علم معانی و دستور نقش‌گرای هلیدی، کتاب ماه ادبیات، شماره ۸، ۳۲-۴۱.
- صمدیانی، غلامرضا و تقوی، محمد (۱۳۹۵). بررسی تجربه‌های عرفانی در عبهر العاشقین بر اساس فعل؛ رویکرد نقش‌گرا، پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، دوره ۱۰، شماره ۳۰، ۵۹-۷۶. DOI:10.22108/jpfl.2016.2088
- العموش، خلود (۱۳۸۸). گفتمان قرآن (بررسی زبان‌شناختی پیوند متن و بافت قرآن)، ترجمه: سید حسین سیدی، تهران: نشر سخن.
- فلاح، ابراهیم (۱۳۹۷). کارکرد فرانش متنی در سورة «هُمَزَه» با رویکرد زبان‌شناسی نقش‌گرای هلیدی، پژوهش‌های ادبی-قرآنی، دوره ۶، شماره ۴، ۷۵-۹۴. DOR:20.1001.1.23452234.1397.6.4.4.1
- فرج، حسام احمد (۲۰۰۷). نظریه علم النص، قاهرة: مكتبة الآداب.
- کاظمی، فروغ (۱۳۹۲). آغازگر لایه‌ای، مفهومی تازه در نقش‌گرایی، پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبان‌های خارجی، دوره ۳، شماره ۲، ۳۱۳-۳۵۰. DOI: 10.22059/jflr.2013.57275
- لطفی‌پور ساعدی، کاظم (۱۳۸۵). درآمدی به اصول و روش ترجمه، تهران: نشر دانشگاهی.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۹۰). پیام امام امیرالمومنین(ع): شرح تازه و جامع بر نهج البلاغه، قم: انتشارات امام علی بن ابیطالب (ع).
- مکاریک، ایرنا ریما (۱۳۹۰). دانش‌نامه نظریه‌های ادبی معاصر، ترجمه: مهراں مهاجر و محمد نبوی، تهران: نشر آگه.

- مهاجر، مهرا، نبوی، محمد (۱۳۷۶). به سوی زبان‌شناسی شعر؛ رهیافتی نقش‌گرا، تهران: نشر مرکز.
- میراحمدی، رضا و آقاجانی، مریم (۱۳۹۶). عناصر برجسته انسجام در بایه متنی بر اساس نظریه هلیدی، مجله زبان و ادبیات عربی، دوره ۹، شماره ۱۷، ۲۳۳-۲۶۶.
DOI: <https://doi.org/10.22067/jall.v8i17.58049>
- هلیدی، مایکل، حسن، رقیه (۱۳۹۳). زبان، بافت و متن؛ ابعاد زبان از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی، مترجم: محسن نوبخت، تهران: سیاه‌رود.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. First edition. New York: Edward Arnold
- ----- (2002). *On Language*. Edited by jonathan Webster. First Published. London
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman
- Halliday, M. A. K. & Christian, M. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Hodder Arnold. Third Edition.